

Аиҳабыратә программа

«Иңәбәу, адемократиатә, иаку Қырттәылазы»

Ахадаратә пүкальцәа

2012 шықса жытада 1 азы апарламенттә алхракәа рыла Қырттәыла ауаалысыра ртаххара аадырғышын, атәйлағы шығанкылатәи апсахрақәа рынагзара иадғылеит.

Өңгө иалхыз Қырттәыла анапхгара астратегиатә хырхартакәа зегырыла змасштаб тбаау реформақәа мөапьыргойт, ауаажелар активтә реалархәрала аконституциатә реформа нарыгзойт; азакәанпәцаратә база рыпсахуеит; амч аиуюит ахынтыккарратә органқәа рмодель өңгө; енкәдиршәоит апартиарақәатә аполитикатә система ақазаара; ахынтыккарратә матчурақәа аполитикатә ныррақынтә ихақәитдиршәоит; ихәаақәыршоит атәйла ааигәетәи, абжъаратәи акыршықәсатәи ағиана аполитика. Қырттәылағы иңиаауеит алибераледемократиатә пүсазарақәа ирышьатаку аинститутқәа. Енкәдиршәоит атәйлауаа рконституциатә зинкәа рыхчара, ацәгъауразы ахырхәра ахымпәадара, аполитикатә дыргала ашьтатаца қалом, убри зегыры азы азакәан аиҳазара ишъақәгылоит. Аусзбареи азинхъчаратә органқәеи аполитикатә ақынбәзәарақынтә ихақәитхоит.

Енкәдиршәоит атәйла ашәартадареи аргионалтә позициақәа рышьақәырбәзәреи, уи азы Евроеидгылеи Натои рахь аинтеграция апроцесс иаҳа итбаахоит. Иалагоит, хымпәада инагзоит атәйла аидтата апроцесс, уи азы апсусааи ауаалысааи ркны аиғәцәажәарақәа ралагаразы амфакәа рыпшашаауеит. Жәларбжъаратәи аиғызара рыйгыларала иконкруту алтцшәақәа қалоит Урыстәылақны аиғәцәажәарақәа ралагара азтцаарағы.

Қырттәыла аиҳабыра рекономикатә политика ихақәиту ацъармыкъатә экономика апринципкәеи апсазарақәеи ирышьатакхоит. Аиҳабыра аусуртадареи ажарреи ипшірхоит, аусура зылшо атәйлауаа рыйстазаша еибұызтәыша атагылазаашьақәа рзеенкәдиршәоит, уи азы ишъақәгылоит ишәартам асоциалтә тәгылазаашьа, асоциалтә адғылара асистема иңиаауеит; атәйла амилаттә-культуратә тұнхара иазықатқатеуеит, атаратәи асоциалтәекономикатәи амодернизация иадғылоит.

Амедиа ахыршымреи уи афинансыркра алабәбареи, азыргаратә ғыармыкъа адемонополизациеи енкәдиршәоит; закәанла ишъақәдирбәзәоит «масткөр»-и «мастофер»-и апринципкәа; акоммуникақәа рмилаттә комиссиеи ауаажеларратә телехәаңшреи рдеполитизация қалоит; ахынтыккарра апресса алартқаара иацхраауеит, чыдала аргионқәа рөы.

Апартиақәа афинансқәа рзоушытра асистема рыпсахуеит, уи иабзоураны урт алшара роуоит ишахәтоу еиңш аус рурц, алхранжатәи акампания мөапьыргарц.

Итыртаауент ахатәразы азин аилагара цыпхъаза иалтшәаны икоу атагылазаашь, уи атыпқәтцаразы амфакәа рыпшаауент атәыла афинанс тә алшарақәа иззіхъагәатаны; атыртаауент атыхәтәантәи ашықәсқәа рзы Қырттәыла алартәара змаз «ильпышааху акоррупция» амасштабкәеи амеханизмкәеи, урт рұыхразы амфакәа рыпшаауент.

Аиҳабыра рполитика Қырттәыла ауаапсыра ринтерескәа ирышьатакхонит. Ахадаратә тәкы ииуюит аиҳабыратә политика апланштыхреи анағзареи рпроцесс ағы атәылауаа реалархәра.

Апрограмматә хырхартқақәа

Қырттәылатәи ахәынтқарра аконституциатә еиқекаашь

Авторитартә (хағык ма партиак ала) напхара қамларц азы, аламтатә этап азы, аконституция иашьашәалоу ахәта пәсахны, ахәынтқарра анапхгаратара амодель өңд аус адырулоит. Ари инагзойт ауаажәлар рәкны аконсультацияқәа ирышьатакны. «Ақыртуа гәхәтәй» иалоу асубиекткәа реихара апарламенттә напхгаратара иадгылоит. Аха, аконституциатә еиқекаашь иақны атыхәтәантәи азбара рыдыркылоит азеипьш еиқешақатра иашьатакны, уи ала азбарақәа рыдкылараан ахшығ зтво агәаанагарақәеи аинтерескәеи рызгүхъагәатара еиқәдышрәоит.

Аконституциала ишьақәгыло анапхгаратара амодель, ганкала, аиҳабыра ртышәынтеалара еиқәнаршәоит, еғы аганахъала, аполитикатә опозиция аберкеткәа зегы роуот анапхара русура ахылагұшразы.

Атерриториатә ахәынтқаррапатә еиқекаашьи ахатәхеиқекаареи

Аиҳабыра русушьба бзия азы атак ду амоуп атерриториатә хатәхеиқекаара. Ахатәхеиқекаара аныбәбәоу, атәылауаа ринтерескәа зегы ахәынтқарра анапхгаратара ианыпшүеит.

Ахатәхеиқекааратә органқәа рахъ иасуент иашьашәалоу ахатә пәхықәрақәа, афинансқәеи, ахатәреи, урт ирооит алхратәи, ахатарнакратәи, анағзаратәи органқәа. Ацентрализациатә, хағык изку, ахшығ зтам апроекткәа рцынхәрас, ахатәхеиқекааратә органқәа еикәдышрәоит атәылауа цыпхъаза имаң аура иақзу ахәта хада, абзазаратәи аинфраструктуратәи атагылазаашь. Ахатәхеиқекаара цыпхъазағы иаатуент аматура ацент, уи атәылауаа рымат зуа аусхәартә азқра ииуюит.

Ақыр иазхәуент ахатәхеиқекаарақәа рбиудьеттә хашәалах; ахатәхеиқекаарақәа рхатәрахы иасуент атыпқантәи атакы змоу ахәынтқарратә мазара, ахатәхеиқекаара атерриториағы икоу, приватизация зызум ақытанхамфатә, иара убас, ақытанхамфатә азқра змам адғылқәа рыхета ду.

Актәи аетап аан иқәаақәтцахонит аиланхартқақәа зегы риуристтә статус. Урт рхатәрахы иасуент абзазареи ағиареи рзы ихымпәдоу адгылы (адәқәа, ахәыртқақәа, абнақәа), азы, иеитамцуа амазара. Атыпқантәи ауаапсыра рәкны аусеицурала, иазхаша ахытқыртқақәа ахықоу атыпқәа рөы, атыпқантәи ачыдарапқәа иззіхъагәатаны ипъцахонит аиланхартә хәйцкәа.

Ареформа амфапқараан излауа ала итыртаауент атыпқантәи ауағытәйсатәи аматериалтәи ахытқыртқақәеи еғырыт афакторкәеи. Ақалақықәеи ахаблақәеи рөы асубсидиақәа рпринцип ахъарала, ипъцахонит атыпқантәи ахатәхеиқекаара, ишиашу атасла иалху Сакребулои

амери ма анапхгағи рсаҳъала; ахатәхеиңқааратә еиланхарта иалоу ақытакәа рұғы, атып ызыртаз ракәымкуя, иалырхыз анапхгағқәа қалоит.

Иалагоит атәылағацәтә хатәхеиңқаара ашыққыларда апроцесс, аиасратә етап аан: атәылағацәкә атерриториатәеазинтә статус ратәаршьоит, урт иреалу апъхыққерақә роуоит, аресурскәа рыла енкәдышыршоит, анапхаратара адемократиятә формақәеи амеханизмкәеи шыққылоит; аргион иатәаршьоит атерриториатә ак астатус. Уи итышәынтиелу абиүцьеттә хашәалахәи апъхыққерақәеи аиуоит. Ишыққылоит ахатәхеиңқаара аусуғзәа рырцара асистема;

Аматцуңцә еипұмырқызакә разықаттареи, реітазықаттареи, рквалификация аиытәреи енкәдышрәоит; Қырттэыла ашъахаракыратә зона арғиаразы амч аиуоит афинанстә арлахъыха асистема.

Аусзбаратә амчра

Аусзбара ареформа аконцепция иашъатакны аусзбара ихақәитхөйт аполитикатә напхара рныррақынтә; аиашазбара ихынышымхөйт; ишъақәгылоит аконституциатә хылапышра.

Аусзбаратә амчра аиңкаареи аусзбағзәа рдисциплинатә тақпхықәреи иахылаңшуюйт аусзбаратә амчра ахата.

Енгедіршөйт аусзбара институциатә хыпышымра, иара убас, аусзбара афинастә хыпышымрагы. Аусзбаратә амчра аиқаара апроцесс лабөаба имғаптысуеит, аиашазбара апроцесс зегзы иаартны инагзойт.

Иаха итбаахоит аконституциатә усзбара апъхықәракәа, ипътахоит ауағытәйфаса изинкәа рыхъчара иазку аеффектра злуу ахәйнәткәррағының төмөнкүлүгүнүү.

Ашъауңатә система ареформа

Иашатқаңызың азырғынан иша апология; иазбұхтағартоит азырғынан иша иреиңү амоделькәа; ишъақәгылойт ахырхәра енпіш ахархәара зауа апаратә харапқаса хыжтәи ахәа; аханатә иахәапқышеит ашъаудатә тақпұхықәра аззаара арғыштығақәа рхархәағзәа рзы, иара убас, ахатә хархәаразы арғыштығақәа раңдамкуа раахәареи рытқаҳреи рзы; азырғынан ахгара арежим жәларбжыратәи астандартқәа ирышьашәалахоит, уи аан ауағытәсына изинкәа кыс роуом.

Апроцесстә еиқешаһатра аинститут азин иашыатакхойт, излауа ала иазпхъагәартой азарал зауз ахағы иинтересекә. Уи аан чыдалатәи адгылара аиуоит еиқаау ацәгъяуракә ма еғырт ацәгъяуракә раарпышреи реилыргареи апроцесс. Зықера најам рускәа рзы апроцесстә еиқешаһатра адкылара иқәниятыхойт; апъыжәара роуоит аиташыңыргыларатә аиашаңбареи аресоциализация аполитика анағзареи; ахыпшратә азыңба ахархәара қалоит апроцесстә еиқешаһатра маңарала акымкәа, аусзбара алагы, иуадафу, ма ускак иуадағым ацәгъяуракә қастаз ахағәа рзы, азакәанпәтарала ихәақәтцу ашьата иаша ала. Ахыпшратә азыңба ағұхшаранза апъыхра ма азбамта амхра иазкны азбара аднакылоит аусзбара маңара.

Айкын роойт апокуратура айхықәрақә. Ауспешааре ашыаудат аштысаларе раан ахара здум, азарал заузи рзинкә рыхъяразы аихшыалат апроцесстә документкә аусзбара иартойт; аиндатлара апринцип амч аиурц азы, ауспешаара аан апокуратура адиктат айхыра амзызла, ияха ижәбәахоит адукатура аинститут; изакәанымкәа

ибаандағыз нызқыбыла ауаапұсыра рзинқәа рейташъақәыргылара амзызла, урт русқәа аханатә еилдүргойт.

Апрокуратура ареформа

Апрокуратура ишъақәгылоит ихып්шым азинхъаратә органс Аиуститиа аминистрра асистемағы. Уи аиуститиа аминистр иакәымкуа, апрокурор хада дахагылоит. Апрокурор хада, аконституциала ихәақәтцуо ағөхәарала (5 шықса иреиттымкуа), апарламент ағы енкәшаҳатрала, дыққиргылоит Қырттәыла ахада. Иғөхәаранза ипхъятәра қалоит аимпичмент атасла, ма ашьата зтоу ахада избарала, апарламент ақәшаҳатхара иашъатқны.

Апрокурор ифункцияқәа ирылоуп ацәгъаурақәа рқынты ауаажәлар рыхъчара, ахара здум абаандыға, иара убас, азарал заузи рзакәантә зинқәа рыхъчареи ауспешааратә органқәа русушъя иаша аикәышәареи, русушъя ахылапұшреи.

Ағыныңқатәи аусқәа рминистрра ареформа

Ағыныңқатәи аусқәа рминистрра ипхъахтәуп ағыныңқатәи аусқәа рминистрра ала, уи ахәынтықарратә маттура енпіш ишъақәгылароуп, ағыныңқатәи аполитика зтак дуу асферақәа ирхылапұшроуп. Аполиция аусуразы ауаажәларратә хылапұшра амеханизм енкәышәетәуп. Аполиция аусуға аполитикатә ныррақынты ихақәйтхоит, ипхъахтәуп русура акысырадара азинтә хәдықәтқақәа. Азинеиңекаара енкәзыршәо аорганқәа рдеполитизациен рхып්шымреи атәйлауда арт аорганқәа русуға арт рзинқәа рыхъчаразы акырзұзқуа хәдықәтқақәоуп.

Ағыныңқатәи аусқәа рминистрра асистема ареформа иалтшәаны ишъақәгылоит аполиция азқра змоу, зтак дуу 2 департаментк: аполиция адепартаменти, уи иалалоит 2 структурал – апатрультәи акриминалтәи аполиция (1), ахәаахъаратә полиция адепартаменти (2).

Ағыныңқатәи аусқәа рминистрра асистема иадтқарратә шәартадара аматтурақәа, ипхъахтәуп атқаки аформеи, ирацәам аха зквалификация хараку аусуға рыла енкәзыршәоу ихып්шым ахәынтықарратә шәартадара аматтура өңіш, уи ауаажәларратә хылапұшра атқақа иқалоит. Ари аматтура ахып්шымра аикәышәара иатсанакуа раңдоуп, ари, зегъы раңхъя, анапхгағы илхра атлас ианыпұшроуп – ахәынтықарратә шәартадара аматтура аихабы итып азы акандидат дыққиргылоит атәила ахада, дышақәнарбӘбәйт Қырттәыла апарламент. Ари аматтура имазоу адырракәа рыпұшаареи анализ рзуреи, реиңекаареи иауалуп. Ашъауда аштазаара ахәынтықарратә шәартадара аматтура апхықәрақәа ирыламзароуп.

Ахәынтықарратә маттура ареформа

Ипхыртко ахәынтықарратә маттура амодель өңіш аусура иалтшәаны ахәынтықарратә матуғы аусурта итареи ипхъятәреи аполитика иадхәалахом. Закәанла ишъақәырбӘбәхоит азанааттә хәынтықарратә матуғы иусура ахадаратә принципқәа: өхәарада аусурта итара, аполитикатә хып්шымра, акариера апринцип, ахәынтықарра аганакынты азықатщатра, мзызда апхытәрақынты ихъчара, асоциалтә хәдықәтқақәеи, уб. егъ. Анапхара рыпсахра иалтшәаны ахәынтықарратә маттурақәа рқынты аматуға пъхъартәом. Азакәанла ихәақәтхоит аматуғы ипхъятәразы азинтә ашьата.

Атэылауафратэ интеграцие амилаттэ еицара рзинкәа рыхъчареи

Амилаттә аитцара рхатарнакцәа атәйлағы имәпәлдису ахтысқәе азбаракәа рыйдыларда процесси активла реаладырхәоит; амилаттә аитцара ирызку ахәйнәрратә программақәа зегы инагзойт урт рхатарнакцәа реалархәрала; ахәйнәрратә амилаттә аитцара ркультуреи рбышшәеи, ртрадициақәеи, рыпсазарақәеи рыхъчареи ралартәареи иацхрауеит; иахъатахко зехъынцьара ахәйнәрратә ашықәнаргылоит абышшәараңатә атцаара асистема. Ахәйнәрратә матцурақәа зегы амилаттә аитцара ахъынхо арегионқәа руаапсыра адырракәа рыртоит урт рбышшәала; ахәйнәрратә ақыртуа бышшәа атцаара процесс иацхрауеит – изтаху зегы ақыртуа бышшәа ртәарц алшара роуоит.

Амилаттә аитцара рчыдарақәа рыхъчара амзызла атоурыхтә бақақәеи амузенкәеи хъчаны идирәниауеит, ркультура алартәаре аиуоит. Ақыртуа медиағы еснагы иаадырпүшнеит амилаттә аитцара рхатарнакцәа проблемақәеи, рықәниарақәеи, ркультуреи, егырт аинтерес згоу атемақәеи; амилаттә аитцара рзинкәа рыхъчареи ртәылауафратә интеграции рзы аус зуа аиңкаарақәа адгыларда роуоит.

Адәныңа–политикатә еизыңаашъақә

Адәнықатәи еизықазаашъақәа иғиаауеит амилаттә шәартадара апринципқәеи уажәтәи агеополитикатә лабәбареи ирышъатакны. Евроидгыла алалара аәазкреи, Евроатлантикатә ориентациеи, Нато алалареи роуп аихабыра рзы хадара змоу. Қырттәила анапхара ибзианы игәнүргөйт адунеи аәапұхья иқәгылоу аprobлемақәа рығагылара шыруалу. Ари ахырхартала жәларбжыаратәи аәазкракәа рәалархәра, лымкаала, арратә операціақәа рәалархәра, иахәапұшесит амилаттә интерескәа рыхчара компонентк еипүш.

Қырттэйла, ахатә тынчрача қарата политика ала жәлар бжъаратәи аиғызыра рзы зыгера угаша партниорс иқалоит. Ипътахойт адәның-економикатә еизықазаашъакә рырғиареи ишиашоу атәым инвестициакә рыпшаареи ирыцхрааша атагылазашь. Евроеидгылақны асоциирра амзызла имәдәйсүа аиғеңәжәарақә рхыркәшара дырцакуеит.

Америка Еиду Аштатқәа рұны аизықазаашъақәа шыққылоит астратегиатә усеицура ахартиала ихәақәтцуо атагылазаашъақәа ирышьашәланы. Қырттәыла ари ахартия иахәәпшүеит ауаажәлар рәапжъя икоу апжықәра еиңш. Адемократиатә институтқәа рырбәйәреи атәылауафратә уаажәларра рәалархәра аикәышәреи аимакқәа ртыпқәтцара апроцесс анағзара иацхрауеит.

Қырттэйла анапхгара ирылшо зегбы қартсоит жәларбжъаратәи амеханизмқа рыңхыраарала Урыстәйлақны аиңцәажәарақәа ралагаразы. Арт аиңцәажәарақәа хыққыс ирымазаауеит ө-ганктәи еизықазаашъақәа рөы икоу акризис етапла апъыхразы астратегия аус адулара.

Абаланс змоу арғионалтә политика ала Қыртытәила Кавказтәи аинтересқәа еидызхәало тәйлахароуп. Ермантәйлеи, Азербаицъани, Тыркәтәйлеи рәкны аекономикатәи аполитикатәи еизықазаашъяқәа рыртбаара иатцаңакуца раңауп. Атрансмилаттә проектқәа рзы ихәартуу агеополитикатә тагылазаашъя иазпұхынгәатаны, Қырттәила адәнықатәи аполитикағы хадара змоу ахырхартакәа ируакзароуп Амшын еиқәеи Каспиатәи амшыни ррегионқәеи Ацентртә Азия атәйлақәеи рәкны аизықазаашъяқәа рырғиара.

Аекономикатә политика

Қырттәйла аихабыра рекономикатә политика ихақәитү аңдармыкъатә экономика апринципкәеи асоциалтә шәартадара аикәрышәараңы ахәынтыяра ароль ихәаакәзыцо иахъатәи азнеишьеи ирышьатакхойт.

Аекономикатә политика итышәынтәалоу ағиара амодель иашьатакхойт. Асистематә трансформация апроцесс ағы ахадаратә роль иаиуот ахәынтыяра, уи ахадаратә хықәккәеи иашьашәалоу аиндикаторкәеи рыйазараңы ағиара астратегия ихәаакәзнатароуп; ағиара астратегия инатакны ихәаакәцахойт итышәынтәалоу ағиареи ауажәлар рыйбазареи рзы ихымпәадоу афункциякаңа. Қырттәйла аихабыра, аилахәырақә маңара ракәымкуа, атәйла ауаапңыра рыйбазашъа арбагәзагы интерес ирымоуп. Аконституциала ихәаакәцахойт астатистика ахәынтыяратә маттура ахыпшымра, уи апарламент ахасабырба аззәыргара иауалуп, уи адиректор, 5 шықәсатәи ағхәарала, апарламент асия аилазаара реихарык рыла, апарламенттә опозиция рыйәшшәхатхарала, дықәиргылоит Қырттәйла ахада. Ауаапңыра зегъы ашәкәи ртафра апроцесс атакы ду ахъамоу ақынты, аконституциала ихәаакәзнатароуп абри еип්ш ашәкәи атафра ахымпәадара 10 шықәса рахъ знык.

Қырттәйла аекономика аглобалтә конкуренциазы алшара аиурц азы, аекономика аструктуратә модернизация мөапңысуеит. Уи аан хадара аиуот атәйла иамоу аңыжәараңа хшыфла рхархәара. Аеңспорт арлахәыхреи аимпорт аңсахреи, ари зегъы аструктуратә модернизация изузалымхуа хәтақәоуп. Ахәынтыяра ипңатдоит иашоу, ихақәитү, аконкуренция ахыкәло аңдармыкъатә ҭагылазаашъа; адгылара аиуот иахъатәи аинфраструктура ашъақәыргылара, уи еип්шны рхы иадырхойт аекономикатә субиекткәа зегъы.

Иазхауеит ақыттанхамфатә ааглыхра, уи иабзоураны Қырттәйла ауаапңыра реихара итышәынтәалоу ахашәалахә рооит. Иара убас иазхауеит афатәалыц ашәартадареи, атәйла аекспорттә алшараңа. Ихәычүи абжъаратәи абизнес ағиара иабзоураны атәйла аекономикатә кризис иалтцуеит, аусуртадареи аңарреи еитхойт, асоциалтә ҭагылазаашъа еиңхойт. Аңдармыкъаңы аконкуренциазы алшара қалоит, ихақәитү ааглыхра адгылара аиуот.

Ахәынтыяратә финанскәа рхылапъшраңы ишьатакхойт иеффекту, илабәбароу иахъатәи астандарткәа; ауаапңыра иршәо ашәахтәкәа хықәкыла, лабәбарала инырхуеит; ахашәалахә аизшара аан иказ аинкарамра ипңирхойт, атааңәара ңыпхъяза аекономика ақәениаракәа рныпшүеит.

Қырттәйла аихабыра рзы ахадаратә хасабтәс икоуп аоптимальтә, адемонополизациатә аңдармыкъатә система ашъақәыргылара. Ихақәитү аңдармыкъатә экономика иашьатаку ахәапңырақәа рыла иазпхъягәатоуп: аихабыреи ахатә сектори ахәа ңәбәа рыйжыттареи, урт рфункциякаңа ралкаареи; ахәынтыяратә сектор аминималтә өалархәара, ари асектор иара азы ихәаакәцоу афункциякаңа маңара нанагзароуп. Аихабыра еиқедыршоит аконкуренция ахыкәло атагылазаашъа, уи ахатә сектори аңдармыкъеи ирпүрхагахом, избанзар урт роуп абзазашъа ағазара ашътыхразы ихәаакәцоу афункциякаңа змоу.

Ахәынтыяра активтә, ахықәкытә аекономикатә политикаңы аңхъагылара рымоуп: ақыттанхамфа, ихәычүи абжъаратәи ааглыхра, ақыттанхамфатә аалытц аус адуларатә аарыхра; асоциалтә сфера – атәанчаратә реформа, агәабзиархъчара асфера ареформа, агра змоу ауаа аңхыраара рыйтара асистема. Қырттәйла аекономикатә ағиаралызы зәк дуу афакторкәа ируакуп ареалтә сектор аинвестишиякаңа алаттара. Ахәынтыяра атагылазаашъа бзия

иңнаткоит ағынтықатәи, иара убас, адәнықатәи инвестициақәа рзы, уи ала изпѣхъагәтоуп инвестициақәа рыхъчареи, итышәйнтәалоу, зпрогнозқатцара қало абизнестагылазаашь апътареи. Иара убас, ахашәалахәи ареинвестирреи реизырҳарахы. Ахәйнтқарратә политика, ахархәарахъ зхы рхоу аекономика ацынхәрас, ахашәалахәи акапитализации рифазара аизырҳарахъ зхы рхоу аекономикахъ иасуеит, уи акыршықәсатәи итышәйнтәалоу азхара ахәақәттаратә роль нанагзароуп.

Адәнықа-ахәаахәттаратә политика аганахъала Қырттәыла аихабыра рзы хадара амоуп аекспорттә үзармыкъатә ареал артбаареи, Евроеидгылеи Америкеи рѣны ихақәиту ахәаахәттра арежим аус аруреи, Урыстәылатәи афедерацияқны ахәаахәттаратә еизықазаашьақәа реиташьақәыргылареи.

Ағиара аихабыратә стратегиала изпѣхъагәтоуп атаацәара рроль арлахчылхра. Атаацәара ацхыраара рыхтара инатқакны ари астратегиа шъатас иаиуоит: абизнес хәычы алагарағы атаацәара рҔелархәра иацхрааша аусмөғігатәкәа; ахашәалахәтә шәахтә базағы агырхара асистема алартәара; ахшара рацәа ахыыкоу атаацәарақәа рыйгылара зныктәи азоужырала ақәымкуа, асистематә қашшы зауа ацхыраарала; атәылауаа рылшарақәа рхархәара рылшаратәи атагылазаашь апътара, аусуртала реиқәыршәара ала; ашәахтә система аитеткаареи аоптимизациеи.

Аихабыра рстратегиала изпѣхъагәтоуп аусуртала аиқәыршәара амзызла ихәычуи абжъаратәи абизнес арғиара, ақытанхамға адғылара, инвестициақәа рыпъшаара, ааглыхра адғылара. Аихабыра аус здырулаз, аусуртала аиқәыршәара аполитика иалтшәаны атәыла ауаапъсыра рквалификации рпъшәареи иашшәаланы аусуратә тыпъқәа рыпъшаареи, рдирреи ргэыртқәыли рхархәареи рылшоит; иацтаны ахашәалахә рооит, ауаапъсыра рсоциалтә тагылазаашь еиъхоит; еитхоит ахәаанырцәка ицо ауаа рхыпъхазара; иаха имачхоит асоциалтә проблемақәа ирхылтца ацәгъаурақәа рхыпъхазара; еиъхоит адемографиатә рбагақәа.

Аихабыра рзы хадара змоу хырхартоуп иеффекту, ацивилизациатә үзас ацъармыкъа ашьақәыргылара. Ари ахасабтә анагзарағы зтак дуу компонентс икоуп ацъаус иазку азакуанпәттара Европатәи азакуанпәттара ашьашәалара.

Акоммуналтә тарифқәа ареалтә апъхъаңаракәа ирышъаңакхоит, арт атарифқәа амат аушыя ахатабзиара иашшәалахоит, атәыла ауаапъсыра рзы ахә цәгъахом. Убри ақынты, икъаңзую аөхәарала, атарифқәа аханатә, иашаны ирыпъхъаңоит атарифқәа реитатәра ахырхарала; субиективла, ииашамкәа, ашьата змам азбарақәа ирышъаңакны атарифқәа иазхауам; иара убас, абизнес азы идуу атарифқәа рышъақәыргылара иахъканы аалыт ахә цәгъан, уи абизнес ағиара иағырхагоуп. Зхашәалахә мачу, социалла ихъчам ауаапъсыра рзы азинчыдақәа қалоит.

Агәабзиарахъчареи асоциалтә политики

Агәабзиарахъчара ареформа актәи аетап аан Қырттәыла атәылауаа зегъы амедицинатә апъгапъса ауниверсалтә абизистә пакет рооит. Амедицинатә апъгапъса ауниверсалтә абазистә пакет ала изпѣхъагәтоуп зхатабзиара ҳараку амедицинатә аматура ахә лақәы, афинанстә шәартакынтә ахъчара, ачымазарақәа рпревенцииеи, хырпәашь змам ахәшәттәреи. Агәабзиарахъчара асистема афинансыркра аибұтәра амзызла ахархәара рооит адунеи ағы алартәара змоу амеханизмкәа. Ипътахоит ихәйнтқарратәым, зхашәалахә рацәам аинститутқәа. Ахатә апъгапъсатә еилахәырақәа, абазистә тагылазаашьақәа рыла изпѣхъагәтоу ацкыс, иаха амат рур ақеноит. Қырттәыла агоспитальтә сектор иалалоит

ахәынтқарратәи, амуниципалтәи, ахатәи ахәшәтәыртәкә. Иара убас, иазхауеит агәабзиархъчара апограмматә финанссыркра.

Атәнчахә ала аикәышареи асоциалтә таңдәаратә цхыраареи

Ишьақәгылоит ирҳау атәнчаратә система, атәйлауаа атәнчахәи рооит атәнчаратә алагала ала еизыргаз апјара иашьатакны. Қырттәлағы амч аиуоит Евроеидгыла атәйлакәи рөи икоу ахәынтқарратәи ихәынтқарратәыми атәнчаратә апјагаңса азеиňш закәанпәтца аиашьатаку асистема өңіц, уи иабзоураны атәйла хәычыгөхәычла Европа асоциалтә қәыпшылара иалалоит. Асистема өңіц, аиашара, адгылара, ахәдықәтца ахә, адунеи ағыи иазхатоу апринципқа ирышьатакхойт.

Атәнчаратә система ареформала иззіхъагәтоуп апјара еизгаратә принцип ахь аиасра, уи ихымпәдоу атәнчаратә апјагаңса иашьатакхойт. Ареформа иалтшәаны, асистемағы зтак дуу ароль нарыгзойт ахатә атәнчаратә институтқәа. Атәнчахәи апјасатә стажи, апјагаңсатә алагалеи маңара ирхыпжшоит. Ахәынтқарра иалкау аиңкааратә азкра аиуоит, уи ихымпәдоуп ари асистема атышәйнтәалара ахъаразы. Иара убас, зстаж назам, аха апјагаңсатә алагала змоу атәйлауаа асоциалтә тәенчахәи рооит.

Ареформа алагамтатә этап аан атәнчара икоу, ма атәнчаратә қәра итагыло атәйлауаа ахәынтқарракынтә атәнчахәи роуит, уи абзазаратә минимум еитхом. Ари зегзы иашьашәалоу азакәанпәтца ала ишьақәырбәеахоит.

Абзазаратә минимум иақарахоит ахәынтқарратә аңыаустә тәенчахәи, I-тәи, II-тәи агәыпжқәа ринвалиддәеи, хылапәшөи дызмами, аполитрепрессиақәа зхызгази, Чернобыльтәи арыцхара иалтшәаны азарал заузи, аибашьреи абџармчқәеи рветеранцәеи, егырт қыдалатәи аконтигенти ахәынтқарратә тәенчахәи рооит; ипъирхойт 2005 шықәсазы амчтә структуракәа рқынтә ипъхартәыз аматуофәа атәнчахәи рыла реиқәышареи иқаз адискриминация, урт ртәнчахәи аханатә ирыпхъаозоит иахъа амч змоу аномативкәа ирышьатакны. Қыдала зсоциалтә тәгылазаашья цәгъюу атәйлауаа өйнәе еиҳаны асоциалтә цхыраара рооит. Иазхауеит ацхыраара зауа ауаапјысыра рхыпхъаозара. Асоциалтә цхыраара асистема афедералтә, унифициртә ашьата шаугы, атәйлағы социалла ихъчам ауаапјысыра ахәшьара рытареи, рхылапәшреи нарыгзойт амуниципалтә органқәа.

Асоциалтә цхыраара зтак дуу хәтас иқалоит қыдалатәи аусхәартакәа – хылапәшөи дызмам ахәычқәеи, атахмадацәеи, аgra змоу ауаапјысыреи ғонқәеи астационаркәеи, иара убас, егырт қыдалатәи аусхәартакәагы. Асоциалтә аматура аусхәартакәа раҳа иөнаауеит агеографиятә аманшәалара апринцип иашьатакны.

Ақытанхамға арғиара

Қырттәла аиҳабыра рзы хадара змоу ахырхартакәа ируакуп ақытанхамға арғиара, уи азы хәдикәтас иқалоит ихәаакәтоу аграртәи арегионалтәи аполитикие ақытанхамғатә сектор азы иаха ирацәаны апјара алхреи.

Ақытанхамға арғиаразы апјара алырхуеит ахәынтқарратә биуцьет ақынты, иара убас, рхы иадырхеноит жәларбжъаратәи аиңкаарақәеи адонор тәылакәеи рыхыраареи, агрантқәеи, ахатә инвестициақәеи (атыпжантәии ахәаанырцәтәии). Афинанссыркра аструктурағы ақыр иазхауеит ахатә инвестициақәа, уи қалоит егырт афинанстә хытхыртакәа рейтатәра ахарцьла. Ипъцахоит «Ақытанхамға ағиара» иазку миллиардктәи афонд.

Аграртә политика астратегиа анагзара инатцакны: атып ىқәыртоит адгыл ахархәара изаку азтцаарақәаж әкыттанхамфатә сектор аматури азеи рыла еикәдышрәоит; арахәаазаңцәа зыхә лақә акредитқәа роуоит; аграртә сектор ағы ааглыхра изахаеит, аконкуренциазы алшара қалоит; изахаеит әкыттанхамфатә ааглыхрақынте ахашәалахә; ишъяқәгылоит аграртә атәреи атәрадырреи, абжыгареи, аекстенциии иахъатәи рсистема; әкыртуа аалың әғнитқатәи аңаармыкъа изыхынхәеит; Қырттәыла иапсоу атып ааннакылоит жәларбжъаратәи аңаармыкъағы; аргионқәа рөи абизнестагылазаашьа еиъхоит, илахъөйххоит; аргионқәа рөи инхо ауаапсырарыбазаашьа еиъхоит.

Афатәаалың ашәартадареи ахатабзиареи еикәдышрәоит, агробиохкыраңара рыхъчиот.

Ари аполитика анагзара иалтшәаны, иааниа ашықәсқәа рзы, агросектор ағы иқалоит нызқыла аусуратә тыпқәа; аусурта зауз ауаарыпстазаашьа еиъхоит, урт рхашәалахә абзазаратә минимум акыр еиҳаоит, әкытакәа рөи аусуртадара еитхоит.

Ихәычүи абжъаратәи абизнес арғиара

Ихәычүи абжъаратәи абизнес арғиара аполитика атәила аекономикатә политикағы апхъагылара змоу хырхартоуп. Қырттәыла аихабыра ихәычүи абжъаратәи абизнес иадгылоит, уи иабзоураны ахатә сектор ағы аинвестициақәеи аиновациақәеи иахаирацәахоит.

Ипъцахоит атәацәаратәи ихәычүи абизнес арғиара афонд; инагзоит ахарыңқәа рейтатәра еикәзыршәо ареформақәа, азеи ахытхыртқағы рзы иқаз амонополиатә ахәқәа лақәхоит; ахәынтыкъарратә программа инатцакны имфапысует абизнестагылазаашьағы икоу ашәартакәа рейтатәреи, аконкуренциазы атагылазаашьақәа реикәзыршәареи ирызку аусмапәгатәкәа; акартертә еиқәшахаттрақәа рыхъкра ала ипъцахоит аконкуренция ахыркало атагылазаашьа, имариахоит ашәахтә процедурақәа.

Ифцахоит, адгылара аиуоит абизнесинкубаторқәеи еғырт абизнес хәычқәеи ирыщрааша аинститутқәа; ихәычүи абжъаратәи абизнес ахатарнакцәа аинформациятәи абжъагаратәи аматура роуоит атәила зегы атерриториағы; илахъөйххоит жәларбжъаратәи афинанстә еиқәаракәа рұнны аусеицура, уи ихымпәдоуп иалхыз ахықәкытә кредитқәа рхархәара атагылазаашьақәа рейтахәапшразы, акредиттә цәаҳәақәа, ииашатқылан, ихәычүи абжъаратәи абизнес ағиара иацхрааша механизмс иқаларц азы. Ари зегы атакы ду амоуп әкыттанхамфа ағиаралы.

Ганкала, иашоу аконкуренция аполитика, еғы аганахъала, ихәычүи абжъаратәи абизнес адгылара иабзоураны урт итрыжъуа аалыты рхашәалахәи изахаеит. Уи иалтшәаны изахаеит ари асектор ағы аусурта зауз ауаапсыра рхыпхъазарагы, уи ауп асоциалтә тәгылазаашьа аибұтәразы шытас икоу.

Ахәынтыкъарратә политикала иззіхъагәтоуп Қырттәыла аекономика арғиара атыпжантәи ааглыхра ағиареи аиҷаеи ирышъатакны.

Абизнес ағиаралы алшарақәа иахаирацәахоит, алартәара роуоит акыршықәсатәи ахәынтыкъарратә программақәа. Ахәынтыкъарра инанагзо аполитика абанктә сектори абизнесструктуралықәеи рпартниортә усеицура иацхрааеит. Ипъцахоит қыдалатәи аграртә фонд, уи әкыттанхамфатә сектор амат азура изахоит, иара убас ипъцахоит қыдалатәи афондгы, уи аңара атәацәаратәи, ихәычүи, абжъаратәи абизнес ағиара иаҳтыртоит. Қыдала рыхшығ азыршытует абизнес аллагареи, абизнес иалагарц зтаху ағар ахә мариала акредитқәа рыхтареи.

Азакәанпұцаратә база иалало иашьашәалоу апъсахрақәа инрыққырпүшны қыдалатәи ахшығызыштыра аиуоит ңұсақра апъара зго ауаа рзинқәа рыхчара, апъара рызто урт рзы инарыгゾ асанкциақәеи апъкракәеи жәларбжъаратәи апъишәарағы ишъақәгылоу анормақәа ирышьашәалахойт.

Ахатәреи аилаζареи рыхчара

Ахатәразы азин ахъчара амзызла ишъақәгылоит: иашоу, аполитика иадхәалам, ихынпұшым аусзбара; еикәдышрәоит аусзбаратә система аусушыа бзиен, иаамтаны азбарақәа ридкылареи; «ильпұшааху» акоррупция ипъирхонит; аусзбаратә система ихақәйтхонит ахъынтықарратә органқәа рықеыңдәзәарақынты; азинла ирхай ахатәра амхразы алшара ахъықамло атагылазаашъақәа ипътахонит.

Аконкуренциии ахархәағәа рзинқәа рыхчареи

Атәйлағы ишъақәгылоит итышәынтыалоу аекономикатә тағылазаашъа, уи аиашара апринцип иашъатакхонит, ахархәағәа рзинқәа рыхчара иақхонит. Анағзара аиуоит ихақәиту ахъаахәтреи аконкуренциии ирыцхрааша аполитика: ипътахонит ииашатәкъяны ихынпұшым аконкуренция агентра; ари агентра аиуоит аңызармықыа амониторинг азкра, уи ала иазпұхынгәтоуп иашьашәалоу атқаарақәа рымфаңғара.

Акыр иақхонеит хагәтәылатәи аиаалатәи аилаζарақәа рхылапұшра ареал (иахъа амч змоу азакәан ала абри еипұш аилаζарақәа реихара агәатара асфера иалам, уи Евроеидгыла амодель иашьашәалам); Қырттәыла амилаттә банк ахылапұшра үәбәа шыақәнаргылоит акомерциатә банкқәа аконкуренция ахъылышаша атагылазаашъа рзеиқәыршәаразы, аинтересқәа реимак қамларц азы.

Абылтәи, афармацевтә аалықит, егъырт атауарқәеи рыхәкәа ләкәхонит, уи қалоит аконкуренция иаша иалтшәаныж ихәыңи абжъаратәи абизнес ахатарнакцәа алшара роуоит иахъазы дара рзы ирку асферақәа ирылаларц, уи абизнесактивреи ауааңызыра аусуртала реиқәыршәа арбагақәеи ибзианы ирнүпшүеит. Илабәебарахонит абизнессектори ахъынтықарреи реизықазаашъақәа, уи иалтшәаны абиуцьеттә хашәалахә иацлоит; афатәаалыц агәабзиареи апъстазаареи рзы ишәартахом; акыр еитқхонит ахархәағәа рзинқәа реилагара афактқәа рхыпұхъаңара.

Ашәахтә политика

Аиҳабыра рполитика иалтшәаны ишъақәгылоит азинтә принципқәа ирышьатаку ашәахтәкәтцара асистема; аиҳабыра есышыққәса ишъақәдышрүгүлоит ахашәалахтә шәахтә иахырымхо ахәта аминимум, уи абзазаратә минимум еитқхом. Иара убас, ишъақәгылоит афизикатә хаңқәа рхашәалахә ахыхра асистема өңіц (агәабзиарахъчареи, апъгаптесеи, азанааттә усуреи рынагзара иадхәалоу ахарцьқәа); еиқыркаауеит ахашәалахтә шәахтә ахыхра асистема; еитахәаңшүеит акцизтә тауар аноменклатуреи, абзазаратә хымпъадара змам атауарқәа ирықәыртқо ашәахтәи; ипъирхуеит амазара ашәахтә ағы ахәшьаратара асистема, иаанхонит 10-тәи ахәта затцәи. Ипътахонит ашәахтәкәтцара атышәынтыалара ахәдышкәтәкәа (ипътахонит итышәынтыалоу ашәахтә тағылазаашъақәа, ашәахтә закәанпұцара лассығелассы ирыпұсахуам); азакәанла иқәитымтәхонит өңіц ирыдыркылаз апъсахрақәа ирласданы рхархәара, апъсахрақәа рыхкылареи рхархәареи рыбжъара ағхәара

шыңғылойт; еиқыркаауеит ашәахтә закәанпұцарағы еиқагылоу апқарақә, идырмариоит ашәахтә нормақә, еимактәис икоу аномақә рыхчараан хадара роуит ааглыхыңцә ринтерескә; еитхойт ашәахтә аимакқә реилыргарағы ахәйніктарра апхъагыларатә роль, администривтә палатағы аусура иалагоит қыдалатәи азықатара змоу аусзбағщә; имариоу ахасаббара атасла ипѣцахойт абизнес хәйчи ашәахтә ақетцара аоптималтә модели ашәахтәкәтцара альтернативтә механизмкәеи; ашәахтә системағы икоу аилагарақә рдекриминализация қалоит; ашәахтәтәи аиқаарратәи асферакә рөы ахараңсақә еитхойт; асанкциақә рышьақырыгылара аан аилахәырақә дыркуам; еитхойт ахәйніктарратә органкә рматура ахә; азакәанпұцаратә актқәа (адтақәа, абжыагарапқәа) рыла еиқыркаауеит ашәахтә хылагышра иадхәалоу атехникатә азтаарақәа мацара.

Атәым инвестициақәеи ашәаратә баланси

Атәыла асоциалтәеекономикатә кризис алгареи, инвестициақәа рыпъшаареи, ашәаратә баланс атагылазаашья аибтәреи рзы, Қырттәыла аихабыра: инвесторцәа итышәынталоу азинтә ҭагылазаашья рзеиқәедыршәоит; инвесторцәа ихақәйтдыртәуеит анапхгара рныррақынты, урт рхатәра ахъчаразы ахәдықәтцақәа роуит; ааглыхыңцәа ихақәйтхойт анапхгара русмөлігатәкәа рзы аптаралхрақынты, урт анапхгара рықыбызәарала мчыла «агәыхалалра» аарпүшра рықәшәом; илахәйхойт Евроеидгылеи Америкеи рұнны аусеицура ихақәиту ахәаахәттра иззку аиқашаҳатра адқыларазы. Уи азы жәларбжъаратәи ахәарақәа ирышьашәаланы, аңыаус ақодекс рыпъсахуеит, аконкуренция иззку азакәанпұцара өңзи аиқаара амеханизмкәеи ипѣртқоит, еиқәдьыршәоит астандартизациен асертификации рмеханизмкәа ралартәареи афатәаалық ашәартадареи, арт аиқашаҳатрақәа рыдқыларазы уи ихымпәдоуп; адәнықатәи ахәаахәттра; инарыгзойт адәнықатәи ахәаахәттра аимптыцахаларақынты ахъчара еиқәзыршәо аусмөлігатәкәа; адунеитә ахәаахәттратә аиқаарақәа рыпъқаптәа иашьашәаланы атыпәнтәи аңыармықба рыхчоит зхатабзиара лақәи атаяари адемпингтә ахәқәеи рқынты; еиқәдьыршәоит аусуратә тыпқәа рағұцара, аусуратә ҭагылазаашықәа еиқыртәуеит. Қырттәыла атәылауаа иуадағу атагылазаашықәа рөы ахәаанырцә аусура рықыымшәарц қартоит.

Апқаратә политика

Апқаратә политика акыршықәсатәи ахықәкытә хырхара аиуоит; ихәаақәтцахойт апқаратә кредиттәи авалиутатәи аполитика априоритеткәа, уи аан апқара аемисия атәыла аекономикатә азхара иашьашәалахойт; амилаттә валиута арбәзәара иадғылоит, адоларизация амасштабқәа еитхойт; Амилаттә банк аполитикатә ныррақынты ихақәйтхойт; акоммерциатә банккәа изғыдуоу аконкуренция рыбжъалоит; алартәара аиуоит адепозиткәа рыпъгаңса асистема, уи ахашәалахә азхареи алатцареи рырлахәйхразы зыгера угаша механизмс иқалоит.

Афискалтә политика

Қырттәыла аихабыра изздырхәуеит абиуцьеттә ахарцьтә хәта аеффектра, ипѣрхойт ахықәкыдатә харцькәеи администривтә харцькәеи, агагатә экономика амасштабқәа реитатәра ала абиуцьет ақны апқара раңааны роуит, ари апқара апхъагылара змоу

ахырхартаққа – агәабзирахъчареи, асоциалтә программақәеи, атареи, ақыттанхамғеи ирылартсоит.

Аус адырулоит абиуцьеттә приоритеткәа рышыңаққыргылара амеханизм, уи ауаажәлар рпроблемақәа ирыдхәалахоитж абиуцьет ирмириоу аформала ицәырганы аргама иаҳцәажәоит; административтә харцьқәа роптимизация қалоит; ахәынтықарратә матцуғцәа рыхъчара амеханизм дырмазеиуеит; агагатә экономика амасшабқәа еитхоит, уи иалтшәаны абиуцьеттә хашәалахә иазхауеит; Қырттәыла агәатаратә палата (ахәынтықарратә аудит аматура) абиуцьеттә процесс иалахәоит. Уи аусура хада афинансстә шыашәалареи аеффектреи раудит иадхәалахоит.

Апъсабараҳъчареи апъсабаратә хыңғыртаққа хшығрқала рхархәареи

Апъсабараҳъчаратә сфера аиҳабыра русурағы апъхъагылара зауа ахырхартаққа ируакхоит. Ишыңақдырыгылоит Евроеидгыла ахәараққа ирышыашәалоу апъсабараҳъчаратә стандарткәеи азинтәенормативтә базеи; Қырттәыла етапла инанагзоит ө-ганктәи ганрацәалатәи апъсабараҳъчаратә еиқәшашатракқа рыла иагаз апъхыққеракқа; ипътцахоит апъсабараразы анырра астратегиатә ахәшьшаратареи, апъсабараразы анырра иазку азин атареи апъсабара атагылазаашъя амониторинги иахъатәи рпринципқа ирышыатаку асистема; еиқәдышрәоит аҳаир атагылазаашъя ацклапұшратә аҳа артбаареи амодернизациеи, асанитартә зонаққа рапұщаратеи реиташыңаққыргылареи; абылтәи ахатабзиареи, автопарккәеи ааглығыртаққаи русуреи апъсабараҳъчара иахъатәи астандартқа ирышыашәалахоит.

Аерозиаққа реитатәреи, ацәхәырахара аәацәыхъчареи, анышә апъсылара ахъчареи рзы ипътцахоит адғыл ахыңғыртаққа итышәйтәалоу рхархәара амеханизмкәа; инагзоит абиохқыраңа ахъчареи аиқәшырхареи рзы ихымпәадоу аусмөапұтатекқа ркомплекс, алартцәара роуоит абна ахархәара иахъатәи аметодқәа, иқәйттымтәхоит адеммодификациатәрыцқәеи алататәккәеи римпорт, ишыңақтәгілоит афатәаалытқ ихымпәадоу амаркирра агенмодификациатә мә, атыпәантәи ақультуратә хккәа реикәшырхареи абиоааглыхра ағиареи адғылара роуоит; ақалақыққа рұғы еиғыркауеит ацәйнхаққа резгаразы ихымпәадоу аинфраструктура, ипътцахоит апъсабаратәрыцхараққа рпрогнозқацареи иаамтаны ауаапъсыра ағәеантца рытареи рсистема, инагзоит Амшын еиқәа ақәаратә цәаҳәеи азиасққа рқәараққаи рыхъчареи реиташыңаққыргылареи иазку аусураққа; аурбантә планшытыхреи аргыларатә усураққа рынагзареи раан ихымпәадаҳоит апъсабараҳъчаратә зтаракқа рызғыхъагәттара; аекология аганахъала ицқью атранспорт аинфраструктура ағиара адғылара аиуоит.

Аимакқа ртыпқәтца

Аимакқа ртыпқәтца азтцаара аиҳабыра рыйдөнықаөполитикатә еизықазаашъяққа рұғы зтак дүззозу компонентуп. Аимакқа ртыпқәтцаразы ашъата армазеира амзызла, қыдала рыхшығ азыршытует итышәйтәалоу ишәртам атагылазаашъяққа рапұщарате, апровокацияққа ршәарта апревенция амеханизм ашъяққыргылареи ашәартадара ахәдықәтца апроцесс ағы жәларбжъаратәи аиғекаараққа рәалархәра аиқәшыршәареи.

Аимакқа рполитикатә тыпқәтца азтцаараққа ирыдхәалоу апозицияққа шеиңшымғы, ақыртуеи, апъсуеи, ауаажәлар атактұхыққа еиңыргароуп арегиони, нағенактәи абипәареи ршәартадаразы. Ашәартадара ахәдықәтцаққа ирызкны аиғецәажәараққа

иалагароуп, уи амеханизм ипътатэуп Европа аусеицуреи ашәартадареи рхеилаки Еиду Амилатқәа Рейдцареи рформат ала.

Жәлартә дипломатиеи, аекономика аиташъақәыргылареи, абизнеспроекткәеи амса рзаадыртуеит. Адғылара роуот атаацәаратәи, аиуаратәи, ахатәи еизықазаашъақәа, «аикәшаратә цәахәа» нақ-ақ инхо ауаапсыра иахъагы абри еиңш аизықазаашъақәа рыбжьюоп.

Аиғызаратә тәылақәеи жәларбжъаратәи еиқаарақәеи рәалархәрала акыр итбаахоит аганқәа рполитикатә експертцәа реиңәажәарақәеи, абизнесменцәеи, ажурналистцәеи, арахәаазағзәеи, аекологзәеи, амединциәеи, астудентцәеи, егырт «аинтерес змоу агәыпқәеи» раңтара иацхрааша ихәынтыккәрратәым асектор рпроекткәа. Астратегиатә ҳасабтәс икоуп аимак тыңқәа ирзаагит Гыртәйлеи Шида Қартлии арегионқәа рсоциалтәеекономикатә ағиара, уи азы ипътахоит аиташъақәыргыларатә проекткәа ирыцхрааша чыдалатәи афонд. Апсни Аахыт Уапъстәыла/Цхинвалтәи арегиони руаапсыра Қырттәыла атерритория зегы ағы азин роуот Қырттәыла атәйлауаа рзы ишъақәгылоу иарбанзаалак азин чыдеи аматүреи рхархәаразы; ирыпъсахуеит Апсни Аахыт Уапъстәылатәи автономтә республикеи реихабыракәа русура апринципкәа. Ацентртә структурақәа рқынтә дара рахь иасуеит ахтәацәа ирызку азтцаарақәа зегы ртыпқәттара, иара убас, алхрақәа рыла ахтәацәа рхатарнакратә органқәа реиқәыршәара. Аимакқәа ртыпқәттара апроцесс ақәғиаразы хадара рымоуп адемократиатә институткәа рыргылареи асоциалтәеекономикатә ағиара проблемақәа рызбара арццакреи. Ари аганаахъала ахәынтыккәрратә политика ақәғиаракәа Апсни Аахыт Уапъстәыла/Цхинвалтәи арегиони руаапсыра иддырбароуп иаку ахәынтыккарағы анхара апъижәара.

Атәйлахъчара асистемеи абъярмчкәеи

Қырттәыла аихабыра амилаттә шәартадаратә стратегия ридыркылоит, уи нарыгзойт амилаттә шәартадаратә политика мраташәаратә стандарткәеи аметодкәеи ирышьашәаланы.

Идүрееиуеит абъярмчкәа рзы ауаажәлларратә хылагәшра амеханизм, иазхауеит апарламент ағалархәра абъярмчкәа рырғиари рхылагәшреи рұы. Ихымпәадахоит апарламент ағапхъя Атәйлахъчара аминистрра ахасаббара, афинанстә зтцаарақәа рзгы.

Аихабыра рзы ахадаратә ахасабтәс икоуп Атәйлахъчара аминистрра адеполитизация, абъярмчкәа акадркәа рыла реиқәыршәара азанаатдырра иашъатакны; иреиңү жәларбжъаратәи астандарткәа иазпхъягәатаны, Атәйлахъчара аминистрреи Аштаб хадеи рыбжъара афункцияқәа еиғыршоит, хазөхазы иалкаахоит арратәи азеипштәи аполитикатә функцияқәа.

Ишъақәгылоит анапхгаратареи, аиғекаареи, ахылапшреи рмеханизмкәа иашъашәалоу иконкрути афункцияқәеи апъхықәрақәеи рыла. Аполитикатә хагәтәи алас ала ипътахоит, атәйлахъчаратә политика ахәақәттара излауа ала рәаладырхәырц атәйла аполитикатә спектр зегы, атәйлахъчареи ашәартадареи – аполитикатә мчык ма партиак апъхықәрақәеи аинтерескәеи ирыдхәлам.

Атәйла ағапхъя икоу ашәартқәеи ауадафрақәеи ирыхъбаны ихымпәадоуп иңәжәоу арратә арезервтә система апътара. Инагзойт ахымпәадаратә арратә матцара ареформа, уи арезервтә матцурас иқалоит, зтак дуззозу ароль нанагзойт амилаттә гвардия адепартамент ағы.

Ипъиртоит атэылахъаратэ система наңа изузалымхуа хәтас ижало атэылауафратэ хыхъчара асистема өңүц, уи активла реаладырхәоит атыпъантәи ахатәхеиңкааратэ органқәа.

Ипъцахойт информациатә шәартадара адоктрина, уи амилаттә шәартадара аконцепция ахадаратә принципкәа ирышьатакхойт, арт апринципкәа аәниара роуот аинформациатә сфера ахырхарала; арратә матцуофәа рзы ганкала ипъцахойт иалъсоу аусуратә тагылазаашъақәа, егы аганахъала, урти, пъыхъатәи арратә матцуофәеи ирықәнагоу асоциалтә хәдүкәтәкәа роуот.

Ипъцахойт мраңашәаратә ахкы змоу арратә кариератә система. Җыдалатәи ахшығызыштыра аиуотт аррағы агендертә баланси еикароу алшарақәеи реикәрышәара азтаара. Аилазара ала еикараны ихъчазароуп ахәйнәткарреи арратә матцуфи рзинкәеи рыпхықәрақәеи.

Җыдала рыхшығ азырштуеит арратә атәреи аквалификация аштыхреи. Атэылахъчара амилаттә академия аәниареи, Нато астандарткәа ирышьашәалоу иреиҳазоу атараиуртас ашъақәыргылареи ахадаратә приоритеткәа ируакхойт.

Ахәйнәткарра адгыларала арратә матцуофәа иахъатәи азанааткәа тыртцаар рыхшоит. Арратә матчура аамыштыахъ ахәйнәткарра атакпхықәра агоит урт рзанааттә аитазықатцаразы, нак-нақ аусуртала реикәрышәара амзызла. Шыатанкылатәи ареформа мөапъысуеит абъармчкәеи аибашьреи рветеранцәа рзинкәеи ринтерескәеи реикәрышәара асистемағы. Уи ала иззұхъагәтоуп асоциалтә цхыраареи, азанааттә квалификации, аусуртала аиқәрышәара акомпоненткәеи.

Ипъцахойт арратәе парламенттә омбудсмен институт, аханатә еилдүргөйт арратә матцуофәа рзинкәа реилагара иадхәалоу аусқәа зегзы, еитахәаңшуюеит арратә матцуофәа рыхшынкылақәа ирзышьақәгылаз атәнчахәи азакәнра иадхәаланы. Натоқа интеграция атакы иззұхъагәтаны, иашьашәалоу абжыагарақәа рынагзаразы, инагзоит, иаха итбаахойт апартниор тәылакәа ркны аусеицурा.

Атәреи атарарадырреи

Атара Қырттәыла аиҳабыра рзы хадара змоу хырхартоуп. Еикәдүршәоит атара асистема адеполитизация. Атара асистема иззахацуо иахъатәи астандарткәа ирышьатакхойт. Ихараку ағаҙарағы ишьақәгылоит иреиҳазоу азанааттәи атаратә усхәартакәа ракадемиатәи, радминистративтәи, рфинансстәи автономия. Ашколкәа рөы ирыпхысахуеит амандатурцәа ринститут атакы; амандатур, ашкол аусуғ иеип්ш, ашкол ашәартадара ихъчоит, ашкол аңқаңтәеи администрация ирыдүркылаз аиқәшашатреи иашьашәаланы. Ипъцахойт атара асистема анапхгаратара асистема өңүц. Атара асистема анапхгаратара мазала акәымкәа, иахъатәи, алтшәақәа зхылтшы, аңхараракъәтәи, абжыаратәи, акыршықәсатәи астратегиатә план иашьатакхойт; иззхауеит, ацентртә напхгаратә органкәа ирыдтоит атыпъантәи ахатәхеиңкаарақәа ркомпетенциақәа атара асферағы.

Ипъцахойт аобиективтә, илабғабароу амеханизмкәа атараиуртакәа рөы зквалификация һараку акадркәа рыхъчаразы, административтә тыпкәеи, иара убас, академиатәи егъырти апозициақәа рзы; артсағзәеи, апрофессорцәеи, атарауаи ръяустә зинкәа рыхъчоит, урт ахатә таххарала, ма аполитикатә мотивкәа рыла азәгзы аусура изамихуам. Еикәдүршәоит атаяцәа (атаацәа рхеилак ацхыраарала) реалархәра ашколтә пъстазаареи, ашкол аҳасабырбеи, ахәшьшаратареи рөы. Еикәдүршәоит атара асистема аобиективтә статистика анағзара, алартәара роуотт иашьашәалоу жәларбжъаратәи айышшәареи аметодологиякәеи; аус рыйзулоит атараиуртакәа рстратегиатә планкәа реикәрышәареи, аусура аҳасабрба армазеири ирызку иаку аметодологиякәа; имфапъыргөйт атара асистема есышықәсатәи

ихыншым амониторинги ахәшъаратареи; еиқедыршоит иашшашалоу адокументқөа рлабұбара.

Ипъцахойт ацаразы апъара алхра иеффекту амеханизмқә. Ирызхаеит ахәынтыккірратә харцькәа ацаразы; ацарапа ахә лақәхойт. Иштытыцеит ацарапа ахатабзиара. Иазхаеит иреихазу ацарапиуртакәа ртцарадырратә потенциал.

Ишъақәгылоит ахәынтыккірратә политика ацарадырреи ацарадырраеттааратәи аинститутқәа русура иадхәланы; ацарадырра - адырра иашшатаку аекономика шьатас иқалоит; аихабыра рприоритетқәа ирышшатакны ацарадырра иаха ираңаны апъара алартсоит.

Ашъатанкылатәи ахәархәаратә тцаарақәа реигекаареи ридгылареи ирызку Европатәи ахкы змоу асистема өңд шъақәгылоит; иахъатәи ахәарақәа ирышшашәланы, ацарадырратә тцаарақәа реикәйршәаразы ипъцахойт асистема өңд, уи Қырттәылағы иқоу ацарадырратә потенциал максималла ахархәара иацхрауеит, ацарапаа рәниареи иаку ацарадырратә қәыпъышларахь ринтеграции адгылара роуоит.

Еиқедыршоит ацарадырратә инфраструктура ағиара, атцаарақәа рхатабзиара аштыхра, ағар рәалархәра ацарадырраеттааратә усурағы, атәыла ацарапаа ринтеграция жәларбжъаратәи ацарадырратә қәыпъышларахь; ипъцахойт ацарадырра асферағы алтшәақәа зхылтшша агранттә финанссыркәа асистема.

Адгылара роуоит акыртуа тцарадырратәи ацарадырраеттааратәи аусхәартакәа ринтеграция жәларбжъаратәи ацарадырратәи академиатәи ақыпъышларахь, азеиңш атцааратә усуреи, жәларбжъаратәи апроекткәа рәалархәреи аформала; ацарадырратә система уажәазы иқоу ацарадырра-тцааратә усхәартакәа рпотенциал иашшатакхойт. Аусхәартакәа рнапхгаратара рәаладырхәоит арт аусхәартакәа рхатарнакцәа; атәылазы зтак дүззөу ахасабтәкәа ируакны иаарыщхаеит абағхатәра злуу ағар ацарадыррахь ралагара.

Акультуреи аспорт

Акультура асферағы имфапъысуа аусмөғілгатәкәа ирылтшәаны Қырттәыла ө иахъатәи адунеи иаңсоу лахәилас иқалоит. Уи азы аус адырулоит акультура арғиара астратегиатә план, уи ала иззпъхъагәартоит абри еиңш апринципкәа: Қырттәыла атәылауаа хақәитрала русура акультура асферағы, атәыла анапхгара абағхатәратә процесс рәаламгалара аикәйршәара. Анапхгара иалоу хәғы затәык ихала азбара изидикылом.

Адгылара аиуоит акыртуа акультуратә қәыпъышларахь аинтеграция. Акультуратә тынхара рыхъчоит адунеи ағы иазхатцуо астандартқәа ирышшашәланы. Аиташъақәыргыларатә процесскәа инагзоит жәларбжъаратәи астандартқәеи, Иунескои, егъырт жәларбжъаратәи аиғекаарақәеи рыйжъагарақәа иазпъхъагәатаны.

Чыдалатәи аусмөғілгатәкәа мөғілжысуеит акыртуа бышшәа, ахәынтыккірратә бышшәа еиңш ахъчаразы. Ахәынтыккірратә бышшәа ахәынтыккірратә изыхатқатцуеит, уи ала акыртуа бышшәа аконституциатә статус рыхъчоит. Аус адырулоит, амч аиуоит ахәынтыккірратә бышшәа иззку азакәан.

Аспорт ареформа ахадаратә хырхартақәа: аспорт иззку азакәан өңд армазеира; аспорт адеполитизациеи адекентрализациеи; атәыла ауааңсыра зегы аспорт алалара рылшаратәи атагылазаашшакәа рзеикәйршәара; аспорттә инфраструктура амодернизация; иреихазу академиатәи абжъаратәи аспорттә ацарапа, иара убас, аспорттә тарадырреи рирғиара; аспорттә медицина арғиара; аспорт ағы иахъатәи атехнологияқәа ралартәара.